

A conference was held in Prague, Czech Republic, in November 2002 that was entitled "Issues Confronting the Post-European World" and that was dedicated to Jan Patočka (1907-1977). The Organization of Phenomenological Organizations was founded on that occasion. The following essay is published in celebration of that event.

Essay 27

Hogyan használjuk mások fogalmait?

© Csák László
Csak@seznam.cz

*„Több érv is szól a mellett, hogy történetünk fogalomtörténet kell legyen”
Th. Kisiel*

Mondanom sem kell, hogy a filozófiai beszélyben manapság használatos kifejezéseket, fogalmakat, melyeknek jelentésbeli háttere, alapja az évszázadok során kikristályosodott, legalábbis ami differenciáltságukat, többszöri jelentés-árnyalatukat illeti, egészen más érdeklődéssel veszi szemügyre a filozófiatörténész, mint a filozófus. Nyilvánvaló, hogy részünkről csakis az előbbiről lehet szó, s éppen ezzel szoros összefüggésben, esszénk témájává a másik oldal, azaz a filozófusok fogalom-használata kerül. Mégpedig egy speciális nézőpontból.

Mint az már előadásunk mottójából is sejthető, ebben az értelemben megtermékenyítő erővel bírhat számunkra Theodore Kisiel nagyívű munkája, a *The Genesis of Heidegger's Being and Time*, s ezen hatás legegyszerűbben a következő gondolat alapján fejthető ki, mely általánossá tételének megalapozása azt gondolom, nem igényel bizonyítást: „Egészen a kezdetektől fogva Heidegger útját a fogalmak ezen mozgása jelöli ki”¹. Általánossá tehető ugyanis abban az értelemben, természetesen szem előtt tartva jelen értekezésünk alapvető legitimációs igényét is, hogy bár számos olyan szerzőt nevezhetünk meg a filozófia hosszú története során, aki nem helyezett oly nagy hangsúlyt a fogalmak helyes és tisztázott használatára, sőt: megalkotására, mint Heidegger, mindamelllett már Platónnál is számos szöveghelyet találhatunk, ahol a szavak jelentése felőli előzetes megegyezést elengedhetetlennek tartja az értelmes filozófiai dialógus lefolytatásához. Ily módon a filozófiai fogalmak kialakulása, egyesek eltűnése, majd újabb formában való ismételt felbukkanása, más fogalmak búvópatakként rejtőzködő volta, örök témákat és kérdéseket jellemző fogalmak át meg átalakulása, átértelmezése révén jól jellemezhető, ha nem is írható le egészében a filozófia története. Természetesen ezzel korántsem állítjuk, hogy a filozófiatörténet-írás pusztán fogalomtörténétté redukálható, vagy hogy a filozófiai megértéshez elégséges eszköz volna, ugyanakkor néhány hasznosnak tűnő megjegyzés mindenképp

¹ Kisiel, Theodore: *The Genesis of Heidegger's Being and Time*. 3. o.

megfogalmazható a fogalomtörténetnek, mint eszköznek segítségül hívásával. Mint Kisiel fogalmaz, természetesen Heidegger kapcsán: „Ezzel világossá válik, hogy a különböző fogalmi Gestaltok miként és kiért alakulnak ki, néha visszavonásra kerülve vagy átalakulva, végül meglelve helyüket a Lét és idő művében”². Az immáron kitért értelmezés szerint tehát a filozófiatörténetben, avagy azon belül egy-egy szerző munkásságát tekintve. Jelen értekezésünkben a kisieli programban megfogalmazottak közül elsősorban a „hogyan” kerül majd vizsgálódásunk középpontjába, természetesen a teljesség igény nélkül, néhány fontosnak és meghatározónak tűnő példán keresztül.

Nos, a fogalomtörténet számos jelentős problémával is küzd, melyeknek ha nem is rendszeres kifejtését, de hozzávetőleges, azaz jelen esetben elégségesnek tűnő megnevezését előre kell bocsátanunk. Mindenek előtt hívjuk segítségül a kitért Joseph P. Fellt, akinek Heidegger és Sartre kapcsolatait elemző műve méltán nevezhető a fenomenológia analitikus recepcióján belül alapműnek. Fell meglátása szerint tehát „Nagyon is valószínű, hogy két gondolkodó azonos fogalmakat használ, de egészen mást ért rajta.”³ Márpedig a fogalomtörténet alapvetően kontinuitást feltételez, amit a szavak szótári jelentésének kapcsolódása vagy a mindennapi szóhasználat állapotának alakulása aligha teremthet meg. Ha ugyanis már két ugyanabban a korban alkotó, azonos iskolához tartozó filozófus esetében is felmerülhet a teljes idegenség esete egy adott fogalom kapcsán, aligha volna megalapozottnak nevezhető néhány száz vagy akár több ezer év különbséggel alkotó szerzők összevetése. Ezt a lehetséges ellenvetést észben tartva most mégis tovább haladunk a megkezdett úton, s arra törekszünk, hogy bizonyos eredményeket csikarjunk majd ki ebben az összefüggésben is.

Fell ugyanis így folytatja ugyanott: „minden azon múlik, hogy megértjük-e az összefüggést melyben a fogalom felmerül”. A továbbiakban megkíséreljük majd néhány példa elemzése során beláthatóvá tenni, hogyan is alakul a filozófiai fogalmak sorsa, milyen két meghatározó módszer különíthető el ezek szemléletére vonatkozóan, és reményeink szerint arra is sikerül majd rámutatnunk, hogyan is lehetséges, hogy minden az összefüggésektől függ, s ily módon mégis összeköttetések finom hálózata alakul ki valamennyi filozófiai munka között. Vizsgálódásaink során elsősorban néhány kiragadott, de koránt sem önkényesen kiragadott fogalom összefüggéseit vizsgáljuk meg. A fogalmak, mint látni fogjuk, első közelítésben két alapvető csoportra oszthatók, mégpedig használatuk alapján. Egyrészt találkozunk majd olyan fogalmakkal, melyek egy adott filozófiai irányultság megnevezésére szolgálnak, másrészt pedig „igazi” filozófiai fogalmakkal is, melyek reményeink szerint valóban értékes következtetésekre vezetnek minket.

Kezdjük mindjárt egy olyan példával, melynek megemlékezésével a közhelyszerűség vádját könnyen kivívhatjuk. Hány előadásban, esszében kezdődött már mondat a következőképp: „Amint már Arisztotelésznél is láthatjuk...”? Mindenesetre fel kell figyelni arra, hogy a fogalmak átalakulására, jelentésük összetetté válására

² Kisiel, Theodore: *The Genesis of Heidegger's Being and Time*. 3. o.

³ Fell, Joseph P.: *Heidegger and Sartre*. xii. o.

remek példát nyújt az első olyan szöveg, melyben a filozófia történeti mivolta már ténylegesen jelen van. Arisztotelész a *Metafizikában* arra figyelmeztet, hogy a létező kétféle képpen van mondva: egyrészt lehetőség szerint, másrészt megvalósulás szerint. Azaz bár Arisztotelész a létezés fogalmát, mely ma már oly megszokott a filozófiai gondolkodás számára, azonnal mélyebb jelentések kifejezésére is alkalmassá teszi, annak ellenére, hogy a korábbi ontológiákat is figyelembe veszi, s ezzel igencsak kitérít a filozófiai lételmélet terét.

Ugyanakkor, hogy a fogalomtörténet másik említett ágát jól jellemzi Arisztotelész szintén a *Metafizikában* elejtett félmondata, mely azóta is értelmezési viták keresztútjában áll, mely szerint ő maga platonista volna. Hogy a későbbi értelmezők számára valóban az-e, az erősen kétséges, különösen, ha hatástörténetét vesszük figyelembe, ugyanakkor fel kell figyelniünk rá, hogy a platonista fogalma, mint filozófiai szemléletmód megjelölése számára aligha lehetett az idea-tan követője jelentésével bíró. Gondolhatunk itt Platón nem-írásos tanaira és a körülötte dúló filológiai viharokra, vagy más ismert, ide kapcsolódó felvetésekre, azt mindenképp megállapíthatjuk, hogy nem csupán a puszta fogalmak mennek át átalakuláson, hanem a filozófiai iskolához való tartozást jelölő fogalmak is.

Éppen ellentétes előjelű példaként határozható meg a skolasztikus filozófiát elvető és a modern kor gondolkodását megalapozó Descartes viszonyulása is, akinek érvelési technikája, kifejezési készlete egyaránt rokonítható a meghaladni kívánt rendszerével. Elegendő csak Etienne Gilson *La role de la Pensée Médiéval dans la Formation du Système Cartésienne* című igen alapos és páratlan munkájának megállapításit emlékezetünkbe idéznünk. Mégsem állíthatjuk, hogy Descartes skolasztikus módon gondolkodott volna, azaz hiába, hogy érveinek felépítése, fogalmi készlete átvételből adódik, mégis egészen más összefüggésben jelennek meg azok, s nem csupán egy új skolasztika jelenik meg előttünk műveinek olvastán.

Nem feledkezhetünk meg arról sem persze, hogy az *Elmélkedések* egy jezsuita kiadvány szerkezetét követi a kommentár irodalom egyes képviselői szerint. Itt sem mondhatunk azonban mást, mint hogy a forma átvétele aligha utal bármiféle rokonságra, akármilyen nagy hatásúak voltak is a La Flèche-i évek. Mindenesetre ennek tudatában másképp olvassuk Husserl sorait: „ezek előképét jelentik azon elmélkedéseknek, melyek minden filozófia számára szükségesek kezdetben (...) egyedül ezek révén születhet filozófia”⁴. S ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy esetünkben az *Elmélkedések* formája nem meghatározó előképe a szükségesnek nevezett elmélkedéseknek, bár lelki gyakorlat jellege talán mégis jezsuita eredetének köszönhető, s így válhatott minden kezdő filozófus számára először vizsgálandó szöveggé Husserl számára.

Még mindig Descartes-nál időzve emeljük ki a cogito-érvet, mellyel kapcsolatban már kortárs levelező partnerei is figyelmeztették rá, hogy Szent Ágostonnál is előfordul egy azonos kijelentés. Mindez azonban Descartes-ot kevéssé zaklatta fel,

⁴ Husserl, Edmund: *Méditations Cartésiennes*. 22. o.

mint levelezéséből kitűnik. Egyrészt, mert a kijelentés „oly egyszerű és természetes, hogy bármely szerzőnél előfordulhatott”⁵. Ez azonban Descartes-nál teljesen eltérő összefüggésben jelenik meg, az első bizonyosság megfogalmazásként, melyet a kételyből kiutat kereső lélek talál, az egyetlen igazságként, amely még a „veracitè divine” hiányában is megdönthetetlen. Másrészt pedig központi kijelentése nem következtetés, mint arra formája utal, hanem evidencia. Azaz a cogito-érv és így a cogito Descartes-nál egészen új jelentéssel és jelentőséggel bír, különösen, ha rendszerében betöltött helyére is tekintettel vagyunk.

A karteziánus kifejezés egyszerre jelenti magának Descartes-nak filozófiai gondolkodásmódját és azt a viszonyulást, a filozófiai problémák azon keresését és elhelyezését, melyet valamilyen módon, akár önmeghatározás szerűen, akár mások által megadott jellemzőként használhatunk egy adott filozófusra. Ha a karteziánizmust tehát mint Descartes-követőt értjük, bár látszólag könnyű helyzetben vagyunk, valójában igen nagy nehézségekkel találjuk szembe magunkat. Edmund Husserlt nem szokás a karteziánus vagy neo-karteziánus filozófusok sorában emlegetni, mégis azt vallja a descartes-i Elmélkedésekről a Karteziánus elmélkedésekben, hogy „Az ő Elmélkedéseinek vizsgálata során született meg a fenomenológia”⁶. Egyértelműnek tűnik tehát, hogy a fenomenológia karteziánus eredetű, ha nem éppen karteziánus filozófia.

Ha Husserl írását tekintjük, akkor röviden abban áll a karteziánus filozófia lényege, hogy a tudományokat „sur un fondement d’un caractère absolu” kell alapozni. Ez azonban, amint a szövegösszefüggésből könnyen kimutatható, nem a karteziánus filozófia öröksége, hanem éppenséggel a descartes-i tanoké. Aligha képzelhető, hogy Husserl mondjuk Malbranche-ra vagy más karteziánus filozófusra alapozná a fenomenológiát. Sőt, Descartes-ra is csak annyiban, amennyiben a radikális újrakezdés, az előítéletektől való tartózkodás és a teljes és feltétlen megalapozás eszméje erőteljesen megjelenik nála. S azáltal, hogy ezeket a szemléleti alapokat magáévá teszi Husserl, maga is karteziánussá válik, a szónak abban az értelmében, hogy Descartes-ot követi, ha megszorításokkal is.

Ugyanakkor a fenomenológiára aligha volna alkalmazható André Glucksmann „bon mot”-ja: „Descartes, c’est la France”, vagy esetünkben: Descartes, c’est la phénoménologie, hacsak nem akarjuk kiindulópontja alapján megnevezni a fenomenológiai iskolát. S különösen nem igaz ez az állítás Jan Patočkára, akinek Komenský és a nyitott lélek című írásában a következőket olvashatjuk a modern filozófiáról: „*Es ist typisch für das 17. Jahrhundert, und es hangt wohl ebenso mit der geistigen wie mit der geschichtlichen Lage der damaligen europäischen Menschheit zusammen, dass sich in jenen Tagen Bestrebungen zu Wort melden, die das bedrängte genus humanum durch eine einheitliche, druchgreifende Reform seines geistigen Lichtes, seiner Vernunft, auf einer radikal neuen Weg zu bringen suchen.*”⁷. Bár meg

⁵ AT-III-248.

⁶ Husserl, Edmund: *Méditations Cartésiennes*. 17. o.

⁷ Patočka, Jan: *Komenský a otevřená duše*. SS-KS-II. 346. o.

kell jegyeznünk, hogy azok az érzések, amelyeket itt joggal tulajdonít a 17. század emberének Patočka, igen jól ráillenek mesterére, Husserlre is, ha a fentebb kifejtett karteziánus önmeghatározást tekintjük.

Patočka így folytatja: „*So hofft Descartes, zum ersten mal in der Geschichte ein echtes Kriterium für Prinzipengewissheit gewonnen zu haben.*”⁸. Ez azonban nem csak Descartes-ra jellemző, hanem ugyanígy meglehetősen sok filozófusra. Sőt, talán Descartes-ra kevésbé, mint Husserlre, hiszen maga Descartes bár megtalálni vélte a vágyott tudományt, mégsem valószínű, hogy magának követelte volna a dicsőséget. Elegendő csak arra gondolnunk, miért nem jelentette meg *Le Monde* című írását. Valószínűbbnek tűnik, hogy ez a jellemzés a Descartes-ról kialakított képre illik, s nem magára Descartes-ra. Ebből adódóan Patočka inkább tartozik ehhez a Descartes-nak tulajdonított felfogáshoz mestere révén, aki maga is egyfajta „*science admirable*” megalapozásán fáradozott, csak éppen szigorú tudománynak nevezte azt: „*Elmélkedéseink (...) alapvetően elérték céljukat, (...) bemutatják azon descartes-i idea konkrét lehetőségét, mely szerint az egyetemes tudomány létrejöhet az abszolút alapokról kiindulva.*”⁹

Nos, az eddig tárgyaltak még igen egyszerűnek tűnnek ahhoz képest, hogy a fogalmak micsoda forrataga figyelhető meg Husserl követői közt. Már említettük Fell munkáját, aki több száz oldalon elemzi Heidegger és Sartre fogalmi rendszerének kapcsolatát. Az összefüggések kapcsolata nem csupán azért ütközik nehézségekbe, mert Sartre szokásos módszerével élve igyekszik eltüntetni a szóhasználati és gondolati forrásokat, melyekből merít fő művében, a *Lét és a semmiben*. Hanem azért is, mert már a legalapvetőbb fogalmak is egészen más szerephez jutnak, más értékítélet alá esnek a két szerzőnél. Ahogy Patočka fogalmaz, „a semmi egészen más szerepet játszik Sartre-nál mint Heideggernél.”¹⁰ Ugyanebben a szövegrészletben fontos különbségekre hívja fel szerzőnk a figyelmet, ami az intencionalitás husserli és sartre-i értelmezésének teljes ellentétét illeti, míg végül a következő kérdéshez érkezik: „*Mit tehet az ember ebben a világban?*”¹¹ Azonnal feltűnhet, hogy sem Heidegger, sem Sartre nem jutott el morál-filozófiai kérdések megválaszolásához. Így a *Lét és idő* is épp ott ér véget nevezetes mondatával, ahol a morálfilozófia kezdetét vehetné: „*De az Isten eszméje ellentmondásos és így semmivé válunk, s az ember egy haszontalan szenvedély.*”¹²

Bár a nagy ontológiák szerzői nem írhattak valamilyen okból morálfilozófiát, ami érthető is, hiszen „Az ontológia maga nem fogalmazhat meg morális előírásokat.”¹³, mégis, mint minden filozófiai szöveg, valamiféle válasz-lehetőségek megfogalmazására készíthet akarva-akaratlanul: „a szellem reformja anélkül reformálta meg az államot, hogy valaha is gondolt volna erre”¹⁴. Jan Patočka írásai közt

⁸ Patočka, Jan: *Komenský a otevřená duše*. SS-KS-II. 346. o.

⁹ Husserl, Edmund: *Méditations Cartésiennes*. 244. o.

¹⁰ Patočka, Jan: *Věcnost a dějinnost*. SS-PD-I- 209. o.

¹¹ Patočka, Jan: *Věcnost a dějinnost*. SS-PD-I- 213. o.

¹² Sartre, Jean-Paul: *L'être et le néant*. 662. o.

¹³ Sartre, Jean-Paul: *L'être et le néant*. 673. o.

¹⁴ Merleau-Potny, Maurice: *Eloge de la Philosophie*. 15. o.

többre is találhatunk, ahol egészen kifejezett módon jelenik meg a morális előírások, törvények rendszere, de olyan is több akad, ahol ez a szál rejtve marad. Az alábbiakban megkíséreljük ezeknek az etikai téziseknek egy központi fogalmát feltárni, mely egyúttal tanulságokkal szolgálhat fogalomtörténeti elemzésünk számára is.

Különös jelentőséggel bír természetesen Edmund Husserl hatása, hiszen egy olyan fogalommal lesz dolgunk, amelyet, mint azt többszörösen hangsúlyozza is, átvesz egy korábbi szerzőtől. Amint a husserli filozófiával kapcsolatos patočkai vélekedés változást mutat, átalakuláson megy át, ugyanúgy állhat a helyzet ezzel a platóni fogalommal is. Igaz ugyan, hogy analógiánkat épp ezen a ponton lehet egészében megcáfolni, tekintettel arra, hogy bizonyos husserli fogalmakat mindvégig, azaz önállósággal jellemzett korszakában is, pontosan úgy és olyan értelemben használt, ahogy azt a mestertől hallhatta korábban.

Hogy ez az önállóság mikortól is számítandó, az természetesen vitatható. Ricœur például egy előadásában már a patočkai filozófia első „gyűjtőpontjában”, azaz a Természetes világ mint filozófiai probléma című írásában is a leválásnak olyan fogalmi szinten is kimutatható jegyeire hívja fel a figyelmet, amelynek hatása egészen a második gyűjtőpont, azaz az Eretnek esszék idejéig érződik, sőt: utóbbi mű egyes témáit eleve csak ezek következményeként értelmezhetjük¹⁵.

Hogyan változik tehát a husserli hatás Patočka esetében? Vajon az érett korszakban aztán Husserlnek és Heideggernek is csak nyomát találjuk, vagy másképp áll a dolog? Ami Husserlt illeti, egészen bizonyosan. Röviden azt mondhatnánk, hogy hasonló a helyzet, mint a fenomenológiát ért karteziánus hatás tekintetében. Jelesül mintegy megszüntetve megőrződnek bizonyos mozzanatok – s ez nem túlzás, maga Patočka is használja ezt a terminust fogalomtörténeti szövegekben –, forrásként szolgálva későbbi gondolatmenetek számára, melyek más elvi alapon fogalmazódnak meg, hiszen már csak tudományképe is gyökeres fordulaton megy át, s egészen eltérő irányba mutat.

Hogy a platóni és a comenianus gondolkodás milyen jelentőséggel bírt Patočka számára, azt mintegy megelőlegezve a továbbiakat, jól jellemzi, hogyan ír egyes filozófia-történeti szövegeiben. Így 1970-es, Comenius és a nyitott lélek című esszéjét a következőkkel indítja: *„Die menschliche Seele wurde von alten und modernen Philosophen oft in das Zentrum der philosophischen Fragestellungen gerückt. In der Neuzeit kann man die Grundentscheidung der Seelenlehre, um welche die Philosophie sich müht, auf den Gegensatz der offenen und geschlossenen Seele bringen.”*¹⁶ Itt egyértelműen a Komenskýtól eredeztethető nyitott lélek mellett kötelezi el magát ítéletében Patočka, szemben a descartes-i és nem mellékesen az egész európai természettudományos alapú fejlődést meghatározó zárt lélekkel. Sőt, ugyanitt Európa válságát és katasztrófáját is szorosan összekapcsolja a zárt lélek fogalmával: *„Wenn das Europa mit der geschlossenen Seele schon an viel geringeren Gegensätzen, welche sich*

¹⁵ Ricœur, Paul: *Jan Patočka: od filosofie přirozeného světa k filosofii dějin*. In: Fenomén jako filosofický problém, 371-378. o.

¹⁶ Patočka, Jan: *Komenský a otevřená duše*. SS-KS-II. 337. o.

als letztlich unlösbar erwiesen, zusammenbrach, so warten im nacheuropaischen Zeitalter viel shoffere auf, die verhangnisvoll werden können angesichts der gesteigerten, die Lebenssubstanz selbst gerichteten Vernichtungstechnik, welche vielleicht zur Quintessenz der geschlossenen Seele gehört."¹⁷. Azaz a zárt lélekfogalom elfogadásából adódott Európa veszte, s a kor fontos feladata volna, hogy a nyitott lélek fogalmára ismét rátalálva haladjon meg az európai kort utolsó szakaszában jellemző hibás gondolkodást.

Igen hasonló következtetéseket vonhatunk le Patočka Platón szembeállító értelmezéséből is, melyet a platóni lélek elemzéséről írt esszéjének egy lábjegyzetében fejt ki¹⁸. Ismét egy szembeállítás Descartes világával. S hogy Descartes, vagy inkább a patočkai értelemben vett karteizianizmus rögzítettségével szemben a platóni mozgást választja Patočka, az más szövegeiből meglehetősen egyértelműséggel adódik.

Összefoglalva rövid közbevetésünket, Patočka gondolkodására legnagyobb hatással mindenképp Platón és Komenský volt, természetesen kiegészítve a husserli befolyást. De most térjünk vissza a kérdéses platóni fogalom vizsgálatához.

Epimeleia tész pszükhész. Péče o duši. Starosti o duši. Sorge für die Seele. Léleggondozás. Nem véletlenül említettük először görög nyelven a fogalmat, hiszen Platón is gyakran használja. Egy tiszta filozófiatörténeti szövegében a fogalmat Platón rednszerén belül a középpontba helyezi.¹⁹

Az azonban, hogy németül is megneveztük, nem azért van, mintha arra szeretnénk utalni, hogy a fogalom bizony Platón mellett Heidegger Gond értelmezéséből is táplálkozott volna. Sokkal inkább igaz az ellenkezője, hiszen Heidegger *Sorgéja* nem platóni eredetű, hanem Bibliai és ágostoni, ha a *Bekümmerngra* és a *Curára* utalunk. Nem vitatjuk el ezzel egy esetleges összehasonlító elemzés jogos voltát, ugyanakkor a léleggondozás patočkai fogalmának értelmezéséhez, eredetének feltárásához nem igen visz közelebb minket.

Miért mondható, hogy központi fogalom a léleggondozás? Hiszen sorolhatók a rendszert élővé tevő, mozgató elvként ható átvett terminusok, mint az Einsicht-prinzip vagy a Naturwelt, vagy akár a nyitott lélek fogalma. A választ két összefüggés vizsgálata alapján adhatjuk meg, melyek egyike történet-filozófiainak, másika pedig filozófia-történetinek mondható. Nem jelentéktelen persze az eltérés a két összefüggés között, de ettől eltekinthetünk ezúttal, hiszen nem válaszokat, hanem kérdéseket kívánunk csupán kijelölni. Annyit azért meg kell jegyeznünk, hogy míg a Platón és Európa címmel 1973-ban tartott repülő egyetemi előadássorozatában *starostit* használ, addig a német nyelven 1970 és 1977 között íródott Európa és az Európa utáni kor című kéziratának cseh fordításában tanítványai a *péče* szót találták használni. Azaz nem lehetünk egészen bizonyosak abban, hogy helytálló azonos értelműnek tekinteni a fogalom két előfordulását. Annak azonban most mégsem járhatunk utána, milyen okok magyarázzák az eltérő szóhasználatot.

¹⁷ Patočka, Jan: *Komenský a otevřená duše*. SS-KS-II. 349. o.

¹⁸ Patočka, Jan: *O duši u Platóna*. SS-PD-II. 79. o.

¹⁹ Patočka, Jan: *O duši u Platóna*. SS-PD-II. 59. o.

De térjünk csak vissza a különbségekre! A két szövegben tehát egészében véve ugyanarról a léleg Gondozásról van szó. A Paltón és Európa címűben a polisz és a platóni állam értelmezése során bukkan föl, aligha meglepő módon, egészen pontosan az *areté* összefüggésében megjelenő *pszükhé* alapértelmezéséről van ott szó, és természetesen elsorolja a szerző a három platóni lélekrészt, hogy aztán egy eltérő értelmezését adja.

Mert azt gondolhatnánk, hogy az örök szerepe a szó eredeti értelmében veendő. Patočka azonban ennél tovább megy, nem elégszik meg a pusztán fizikai erővel elérhető védelmi funkciókkal. Az örök a poliszt védik, s ha a poliszt csak mint mondjuk földrajzi egységet vesszük, aminek határait kisebb nagyobb kövekkel rakjuk ki, amin belül borozgatnak, gimnasztikáznak és grammatikai meg kereskedelmi tevékenységet végeznek görög nyelven szóló férfiak, igencsak félreértjük a helyzetet. Patočka nem érti félre, számára a polisz nem földrajz, nem fizikai vagy materiális létező, hanem legalábbis eszme.

Ennek a szellemivé emelt polisznak kapcsán tennünk kell néhány megjegyzést. Mindenek előtt rávilágíthatunk arra az álproblémára, amin annyit tanakodtak jeles kommentátorok, azaz miként is értsük Patočka politikai szerepvállalását? Mert ez csak akkor jelenthet nehézséget, ha a szó mai értelmében vesszük, nem pedig eredeti, vagy inkább örök összefüggésében. A polisz szellemi létező – ha vannak is kövekkel kirakható határai, az mellékes. Az örök feladata, hogy védelmére keljenek, örködjének felette. Nem fizikai erővel, hanem a szellem erejével.

A szférák tehát nem keverendők össze, bár áthatják egymást. Szókratész ugyan a helyesen gondozott lélek nevében, és persze az isteni jóslat felhatalmazásával örködött városa szelleme fölött, ugyanakkor ezzel igencsak nagy veszélynek tette ki magát. Patočka 1977-ben a Chartára vonatkozó írásaiban többször említi a veszélyt, melynek kiteszi magát az örködés felelősségét magára vállaló személy. Egy helyen azt írja, ezekért az eszmékért érdemes lehet élni, ugyanakkor meghalni is. A szellemi szférában zajló küzdelem tehát mindig veszéllyel jár, mint mutatja azt szerzőnk példája is. Politikai szerepvállalás? Inkább léleg Gondozás. Vagyis annak egy kivetülése, mint máshol olvashatjuk.

A történetfilozófiai szövegben a kiindulópont már nem a platóni Állam, vagy a lélek három része, hanem maga Európa, melyről azt tartja szerzőnk, véget ért minden szempontból, ám ennek ellenére, vagy épp ezért még tudnunk kell, mi is ért véget, minek vagyunk örökösei. A léleg Gondozásnak, mint már jeleztük, több kivetülése van. Ezek közül egyet már megemlítettünk, de ebben a szövegben az önnön létét gondozó lélek, melyről azért szerzőnk nem szűnik hangsúlyozni, hogy a platóni felfogás centruma, némiképp eltérő módon értelmeződik. Tegyük hozzá azért, hogy máshol csak két mozzanatot emel ki

A léleg Gondozás tehát szó szerinti átvétel Platónról, aztán mégis lábjegyzetté válik az idézet, Whitehead-i értelemben persze, ahogyan beépül szerzőnk gondolati működése során a rendszerbe. Fontos szerephez jut még Platón, de a fogalom önálló életre kelt, megszabadult az eredeti összefüggésektől, azoknak mintegy esszenciáját

mégis közvetíti. Mégpedig többféle módon egyszerre. Egyrészt a patočkai gondolkodás kialakulásában játszott szerep révén; másodsor, mint a rendszert mindenestül mozgásba hozó elv; harmadszor mint a gondolkodó világát jellemző európai kor elve. Azaz egészen úgy áll a dolog, mint azt az előadás kezdetén röviden vázoltuk Husserl tanainak esetében. Ennek alapján mondható, hogy valamennyi példánk azt sugallja, de különösen a lélegzendozás esete, hogy adott fogalmak átvétele és beépítése a rendszerbe meglehetősen hasonlóságokat mutat, továbbá, hogy a fogalmak és terminusok új megközelítése közel sem jelenti azok félreértését, ellenkezőleg: egy új megértéshez vezethet.